

Vznik a činnosť Židovskej ústrednej úradovne

Katarína Mešková Hradská

Abstract:

MEŠKOVÁ HRADSKÁ, Katarína: The Establishment and Activities of the Jewish Central Office.

The Jewish Central Office was established as a result of the political changes that took place after the establishment of the Autonomous Slovakia in October 1938. It was an attempt by some Zionists, Jewish Zionist Party leaders, to adapt to the new reality. The relatively short period of the existence of the Jewish headquarters was not only marked by an internal struggle between Zionists and members of the Orthodox Jewish religious community but also by loyalty to the government of Jozef Tiso.

Keywords: Jewish Central Office, Jews, Zionists, Orthodox, Loyalty, Autonomous Government, Jewish Newspaper

DOI: <https://doi.org/10.31577/forhist.2019.13.1.8>

Židovská komunita na Slovensku a jej politická reprezentantka v podobe Židovskej strany¹ prechádzali pred vznikom autonómneho Slovenska turbulentnými zmenami. Od roku 1919 celoštátne pôsobiaca Židovská strana, zložená väčšinou zo sionistov, si nárokovala na spojenie celej židovskej komunity. Hlavné body jej pomerne všeobecne ladeného programu sa týkali politického zjednotenia československých Židov s cieľom dosiahnuť ich zastúpenie v Národnom zhromaždení, čo zodpovedalo ambíciám (pražskej) Národnej rady židovskej. Tá svoje požiadavky sformulovala do základných programových téz: uznanie židovskej národnosti vrátane možnosti slobodne sa prihlásiť k židovskej národnosti, preferovať občiansku i verejnoprávnu rovnoprávnosť s ostatným obyvateľstvom republiky, vytvorenie kultúrnej samosprávy vrátane židovskej výchovy a pestovania hebrejčiny, ale aj boj proti antisemitizmu, ktorý sa stal zásadným problémom narúšajúcim dovtedajšiu rovnováhu vzťahov medzi majoritou a minoritou. Zástupcovia Židovskej strany preto vyzývali predstaviteľov republiky, aby nedovolili prerastanie antisemitizmu a aby včas zasiahli proti akýmkoľvek prejavom neznášanlivosti voči židovskej minorite a proti obmedzeniu občianskych práv Židov.

* Štúdia vznikla v rámci grantu VEGA č. 2/006/16: *Politické, kultúrne a ekonomické elity židovskej komunity v rokoch 1918 – 1945*. Vedúca riešiteľského kolektívu PhDr. Katarína Mešková Hradská, PhD.

¹ Vznikla v januári 1919 v rámci prvého celoštátneho stretnutia národných Židov, ktorý demonštroval vôľu presadiť práva občanov židovskej národnosti. Jej členská základňa bola zložená väčšinou zo sionistov. Bližšie pozri: MEŠKOVÁ HRADSKÁ, Katarína. Formovanie židovskej národnej myšlienky po vzniku 1. ČSR. In HANULA, Matej – KŠIŇAN, Michal (eds.) *Slovensko a Európa medzi demokraciou a totalitou*. Bratislava: VEDA, 2017, s. 107-114.

Slovenskí Židia tvorili integrálnu súčasť československého židovstva. Po prvom zjazde národných Židov (Praha, 4. – 6. januára 1919) sa v marci 1919 v Piešťanoch konštituoval Ľudový zväz Židov pre Slovensko, ktorý nadviazal na činnosť Národnej rady židovskej a aj v nasledujúcom období s ňou aktívne spolupracoval pri obhajobe politických, sociálnych a ekonomických záujmov slovenských Židov. Na Slovensku okrem toho časom pôsobilo aj viacero menších židovských strán, ktoré sa pred parlamentnými aj komunálnymi voľbami síce usilovali upevniť svoje pozície, ale v konečnom dôsledku nijako výrazne neovplyvnili výsledky volieb ani politické ambície svojich predákov. Dlhodobé rozdielne náhľady na židovskú politiku na Slovensku, ktorú v priebehu rokov vedenie Židovskej strany označilo za nezlučiteľnú so základnými sionistickými princípmi, sa v roku 1929 podpísalo pod štiepenie celoštátnej Židovskej strany. Výsledkom tohto procesu bolo odpútanie sa od pražskej centrály a vytvorenie samostatnej Židovskej strany na Slovensku. Strana v rôznych podobách, sprevádzaných vnútrostraníckymi rozpormi, jestvovala až do konca októbra 1938, keď bola nútená zastaviť svoju činnosť.² Treba poznamenať, že slovenská odnož Židovskej strany bola v podstate snahou, či viac-menej úspešným pokusom o etablovanie sa na politickej scéne. Jej vnútorná organizácia a v neposlednom rade aj početné personálne nezhody i názorové rozpory voličov však boli zdrojom napätia. Ani to nezabránilo paradoxnej situácii: na politickej scéne Československa pôsobili dve Židovské strany. Jedna so sídlom v Prahe a neskôr v Moravskej Ostrave (v záverečnej fáze ju viedol Emil Margulies) a druhá v Bratislave pod vedením Júliusa Rejsza. Ten sa postupne stal hybnou silou slovenského židovstva, odmietol pražskú diktatúru a chcel na Slovensku vybudovať organizačne silnú provládnu stranu, nezávislú od pražských politických exponentov, stranu s vlastným politickým programom a vzťahujúcou sa členskou základňou.³ V marci 1939, keď bol rozpustený pražský parlament, ukončila svoju činnosť aj Židovská strana s centrárou v Moravskej Ostrave.

Vznik Židovskej ústrednej úradovne

Zmeny, ktoré sa na Slovensku uskutočnili na jeseň 1938, signalizovali nielen zmenu politickej orientácie, ale aj nárast antisemitizmu a prehlbovanie protižidovských nálad v spoločnosti. Na túto hrozbu sa v Židovskej strane síce usilovali včas reagovať, avšak veľa priestoru na svoje aktivity už nemali.

Po vyhlásení autonómneho Slovenska v októbri 1938 sa Židia na Slovensku ocitli na prahu novej reality. Vývoj nového Slovenska, ktorý síce označili za dynamický, zároveň ho chápali aj ako dejinný zvrät, ktorý ich oprávnil k vyjadreniu presvedčenia, že nové Slovensko pod vedením Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLŠ)

2 MEŠKOVÁ HRADSKÁ, Katarína. *Vznik židovských politických strán na Slovensku po vzniku 1. ČSR*. V tlači. Okrem Židovskej strany bola rozpustená aj strana Poale Sion, ako aj všetky židovské záujmové spolky – pozn. aut.

3 Nie je cieľom tejto štúdie podrobne sa zaoberať zložitou problematikou Židovskej strany a jej miestom v politickom systéme medzivojnového Československa, čo je predmetom ďalšieho výskumu autorky. Bližšie k téme pozri aj: BOREK, David. Židovské strany v politickom systéme Československa 1918 – 1938. In *Moderní dějiny*, 2003, roč. 11, s. 65-199; CRHOVÁ, Marie. Politické strany a politika židovské menšiny. In MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel (eds.) *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861 – 2004. 1. Období 1861 – 1938*. Brno : Nakladatelství Doplněk, 2005, s. 965-985.

židovskej komunite zabezpečí možnosť ďalšej existencie a rozmachu. Toto vyjadrenie Oskara Neumanna, sionistu a popredného predstaviteľa Židovskej strany, však možno chápať s určitými rezervami. Nádej na prosperitu totiž nepochybne sprevádzali aj obavy z dôsledkov neskrývanej protižidovskej politiky HSLS, ktorá nadobúdala charakter štátnej politiky.

Postavenie slovenských Židov po októbri 1938 bolo ovplyvnené zmenou politickej klímy. Sionisti zo zaniknutej Židovskej strany avizovali vznik novej organizácie, ktorá by reagovala na spoločenské zmeny. Bratislavské *Židovské noviny*⁴ oznámili, že 4. novembra 1938 sionista Oskarom Neumann⁵ spolu s Eugenom Wintersteinom⁶, Otom Löblom⁷ a rabínom Arminom Friederom⁸ založili Židovskú národnú radu pre Slovensko. Vo vyhlásení, ktoré vzápätí predložili židovskej verejnosti, vyjadrili presvedčenie, že mladé autonómne Slovensko bude potrebovať pokojné a harmonické spolužitie všetkých občanov vrátane Židov, ktorí „ako prvok pokoja, hospodárnosti a kultúrneho snaženia budú môcť ponúknuť dobré a cenné služby“⁹.

Predstavitelia židovskej komunity v novej vláde videli možného garanta svojich občianskych aj náboženských slobôd. Na mieste je otázka, či mali inú voľbu. Vzhľadom na okolnosti im však nič iné ani zostávalo, len verbálne novú vládu podporovať a prejavovať sa ústretovo. Preto sa k novému režimu a k vládnej moci stavali od začiatku lojálne. Nádejali sa, že nová vláda bude mať záujem o súčinnosť Židov pri riešení problémov, ktoré budú Slovensko sprevádzať. Aby zmobilizovali svojich súvercov a usmernili ich, prípravný výbor Židovskej národnej rady pre Slovensko vydal Manifest, v ktorom stálo:

„Uskutočnil sa dávny sen národa slovenského za autonómiu. Slovenské židovstvo privítalo tento akt spontánnymi prejavmi lojality. Uistili sme vládu slovenskú, že sme ochotní úprimne spolupracovať na zvelaďovaní dŕžavy slovenskej a že úprimne chceme pomáhať pri spravodlivom rozložení všetkých problémov. Dávame svoje sily do služieb Slovenskej Krajiny a tohto štátu, lebo chceme ich zdarný vývoj a úspech. Zapojujeme sa do práce ako celok a každý jednotlivec a preto chceme sa vnútorne posilniť a zjednotiť pre ťažké úlohy, ktoré nás čakajú.

Preto chceme ako Židia ďalej pestovať svoj náboženský a národný život, aby sme predovšetkým židovskej mládeži v najužšom spojení s našimi všetkými ethnic-

4 *Židovské noviny*, orgán Židovskej strany a sionistov. Založené 20. mája 1938 v Bratislave. Vydavateľ Eugen Winterstein, zodpovedný redaktor Oto Löbl, tlač Kníhtlačiareň Ehrenthal, Ventúrska 7 Bratislava, náklad 3 000 kusov.

5 Oskar Jirmejahu Neumann (1894 – 1981) – sionista, spoluzakladateľ a člen vedenia Židovskej ústrednej úradovne, neskôr Ústredne Židov, na jeseň 1944 deportovaný do Serede, odtiaľ do Terezína, po vojne pracoval ako vedúci združenia robotníkov pracujúcich v Izraeli (tzv. Histadrut).

6 Eugen Winterstein (1903 – 1970) – pôvodne zubný technik, vedúca osobnosť sionistického hnutia na Slovensku, spoluzakladateľ a člen vedenia Židovskej ústrednej úradovne, vydavateľ *Židovských novín*. V roku 1939 emigroval do Palestíny.

7 Oto Löbl (1903 – 1970) – právnik, spoluzakladateľ a člen vedenia Židovskej ústrednej úradovne, po roku 1939 emigroval do Palestíny.

8 Armin Frieder (1911 – 1946) – rabín v Novom Meste nad Váhom, spoluzakladateľ a člen vedenia Židovskej ústrednej úradovne, neskôr člen ilegálnej Pracovnej skupiny pri Ústredni Židov, na jeseň 1944 deportovaný do Serede, v apríli 1945 utiekol z transportu.

9 *Židovské noviny*, roč. 1, č. 20, 4. novembra 1938, s. 1.

kými hodnotami dodali duševný a mravný obsah, zvlášť nutný pre ťažký život dneška. To znamená zachovať a vybudovať všetky naše kultúrne, náboženské, hospodárske a sociálne inštitúcie, dobudovať tieto inštitúcie zriadením organizácií, poverených všetkými životnými a národnými problémami židovstva. Úlohy, ktoré treba vyriešiť ako nasledovné: musíme čím skôr započat' s ďalekosiahlym prevrstvovaním, čo do povolania zriaďovať poradne pre voľbu zamestnania, sprostredkovateľne práce a taktiež akademická mládež nutne potrebuje ustanovizne podporné a hospodárske. Šport a telovýchova, ktoré boli až dosiaľ v našich židovských telocvičných a športových spolkoch úspešne pestované, musíme pestovať i naďalej, lenže intenzívnejšie než dosiaľ.

Organizácia celého židovského života, židovská hospodárska a úverná pomoc, ochrana našich oprávnených životných záujmov si vyžaduje koncentrovanie všetkých židovských síl. Konečne musí byť riešená cieľavedome ústredne organizácia vystáhovalectva.

K riešeniu týchto a tiež iných sa zatiaľ nie presne vymedzených úloh spojili sa dnešným dňom všetky židovské organizácie na Slovensku v Židovskú národnú radu, ktorá sa bude snažiť upraviť v dohode s vládou krajiny Slovenskej životne dôležité problémy židovstva na Slovensku, zapadajúce do jej kompetencie.

Židia!

Učme sa od okolitého sveta!

Jednota, disciplína a cit povinnosti to sú veľké tvorivé sily, ktoré je nám treba k rozumnej úprave nášho života.

Voláme Vás všetkých k zodpovednej a dôveryhodnej spolupráci.¹⁰

Z uvedeného je zrejmé, že prípravný výbor Židovskej národnej rady pre Slovensko načrtoval úlohy, ktoré bolo treba naliehavo riešiť. Okrem organizovania celého židovského života vrátane prevrstvovania na rozličné povolania išlo o zriaďovanie poradní pre voľbu zamestnania, vytvorenie sprostredkovateľní práce, ale aj o pomoc pre akademickú mládež, školstvo, telovýchovu a šport. Ako pozitívne sa javí, že ešte koncom novembra 1938 Židovská národná rada zastrešovala všetky vtedajšie židovské organizácie, ktoré v tom čase ešte mohli fungovať. Charakterizovala ich rôznorodosť a aj to, že Židia často nenašli spoločný prienik a postupovali nekoordinovane. Jednotní neboli ani v politickej rovine. Proti sebe stáli prívrženci sionistického smeru, združení v Židovskej strane, a predstavitelia ortodoxnej náboženskej orientácie.¹¹ Ich spor o politické postavenie mal svoje korene ešte v časoch, keď sa v Prahe začala formovať celoštátna organizácia československého židovstva. Nepretržité spory sionistov a ortodoxných Židov nedávali nádej na

¹⁰ Tamže.

¹¹ Sionizmus propagoval ideu židovského národa na vlastnej pôde, teda v Palestíne. Prinášal novú interpretáciu židovstva, vnímal ho ako moderné národné spoločenstvo, resp. ako moderný židovský nacionalizmus. Idey sionizmu prenikali na Slovensko pomalšie ako v Čechách. Slovenské židovstvo bolo z veľkej časti ortodoxné, konzervatívne a myšlienku sionizmu v podstate odmietalo. Prívrženci ortodoxného smeru vo svojej filozofii uprednostňovali rabínov, v rukách ktorých sa mala sústrediť všetka moc.

skoré zjednotenie a v podstate trvali až do obdobia, keď sa najviac očakával ich jednotný postup a spoločná obrana proti nastupujúcemu nebezpečenstvu. Proces ich zdanlivého zjednotenia sa niesol v znamení nekonečných diskusií o zmysle židovskej práce a židovského života vôbec, ale najmä obáv z budúcnosti. Keď autonómna vláda v novembri 1938 prikrčila k zastaveniu činnosti viacerých politických strán¹² vrátane Židovskej strany s odôvodnením, že nepôsobia v záujme zachovania verejného poriadku a bezpečnosti na Slovensku, predstavitelia židovskej komunity pochopili, že vláda nielenže cieľavedome likviduje politický pluralizmus, ale odmieta brať do úvahy aj existenciu samotnej Židovskej národnej rady. Na situáciu bolo treba reagovať: Židovská národná rada sa pretransformovala do Židovskej ústrednej úradovne pre krajinu Slovensko (v ďalšom texte aj ako ŽÚÚ) s cieľom zaoberať sa aktuálnymi problémami Židov na Slovensku. Príčina zmeny názvu je naďalej otázkou diskusie, no na základe Neumannových pamätí sa možno domnievať, že „vládnym nacionalistom nevyhovovalo, že si Židia vybrali historický názov Rada“;¹³ a preto radšej názov svojej organizácie zmenili. Jej vznik avizovali *Židovské noviny* už 24. novembra 1938. Z publikovaného oznamu v novinách je zrejmé, s akým cieľom táto centrálna reprezentantka slovenského židovstva mieni pôsobiť: „Po rozsiahlom zjednotení všetkých židovských organizácií, ktoré boli doteraz zlúčené v Židovskej Národnej rade, utvorila sa teraz ako ústredná reprezentácia celého židovstva Židovská ústredná úradovňa pre Krajinu Slovensko. Toto celkové zastúpenie slovenského židovstva, ktoré je založené na dôvere všetkých Židov, je kompetentnými inštanciami Slovenska uznané. Úlohou tejto ústrednej úradovne je zmierne vyriešenie všetkých otázok a problémov s pomocou patričných úradov týkajúcich sa celého židovstva.“¹⁴ Taktiež leták, ktorý sa objavil na rôznych miestach Slovenska a ohlasoval vznik ústrednej úradovne, vyzýval všetkých Židov, aby si plnili svoje občianske povinnosti pri budovaní hospodárstva Slovenskej krajiny, pričom je nanajvýš potrebná jednota, disciplína, náboženské i národné sebavedomie i veľké tvorivé sily.¹⁵ Týmito slovami apelovali aj na ortodoxnú Ústrednú kanceláriu autonómnych ortodoxných židovských náboženských obcí, aby sa k novej ustanovizni pripojila. Ortodoxní túto ponuku odmietli, a dokonca presvedčili aj Zväz židovských náboženských obcí na Slovensku (známy ako Ješurun), aby sa k iniciatíve Židovskej ústrednej úradovne nepripojil. Neumann tento stav prirovnal k žabomyšej vojne vnútri židovskej komunity, k vojne nervov, ktorá nikam nevedie, no ktorá by sa dala prekonať spoločným úsilím a dobrou vôľou všetkých strán vrátane ortodoxie.¹⁶ Ústredná reprezentácia židovstva na Slovensku aj na-

12 Jozef Tiso už 30. októbra 1938 na oslavách dvadsiateho výročia Martinskej deklarácie na margo politických strán vyhlásil: „Politické strany musia ísť do čerta! Dosť bolo straníckosti, politických legitímácií. My teraz potrebujeme iba jednu stranu, jednu legitímáciu, a to legitímáciu slovenského národa.“ FABRICIUS, Miroslav – HRADSKÁ, Katarína (eds.) *Jozef Tiso. Prejavy a články (1938 – 1944)*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2007, dokument č. 13, s. 25. Pozri tiež: Slovenský národný archív, fond Ústredný hospodársky úrad, kartón 21, č. 11038/40.

13 NEUMANN, Oskar Jirmejahu. *Im Schatten des Todes. Ein Tatsachenbericht vom Schicksalskampf des slowakischen Judentums*. Tel Aviv : Ed. Olamenu, 1956, s. 19.

14 Ústredná reprezentácia celého židovstva na Slovensku. In *Židovské noviny*, roč. 1, č. 22, 24. novembra 1938, s. 1.

15 Pozri: NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Holokaust na Slovensku. Obdobie autonómie 6. 10. 1938 – 14. 3. 1939. Dokumenty*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 2001, s. 40.

16 NEUMANN 1956, s. 31.

priek tomuto prehlasovala, že jej činnosť musí byť založená na dôvere všetkých Židov. V praxi to znamenalo, že predstavitelia úradovne hodľali za každú cenu zjednotiť všetky židovské politické frakcie a spoločenské i záujmové organizácie, čo sa však aj vzhľadom na budúcnosť ukázalo ako komplikovaný proces.

Zásahy proti židovskej minorite

Predstavitelia Židovskej ústrednej úradovne nabádali na lojálny prístup k politike autonómnej vlády v nádeji na možnú vzájomnú spoluprácu. O svojom kladnom postoji k vláde Jozefa Tisa neustále ubezpečovali a prihovárali sa za mierovú spoluprácu. Keď sa naskytla možnosť osobne s ním hovoriť, hoci to bolo zriedkavo, znova prízvukovali, že celá židovská komunita dáva vláde k dispozícii svoje schopnosti. Keď židovská deputácia koncom októbra 1938 navštívila J. Tisa, odovzdali mu memorandum, v ktorom už vyjadrili svoje obavy z budúcnosti. Tiso memorandum prijal s ubezpečením, že Židia na Slovensku nemusia mať obavy z antisemitizmu. Po prvej Viedenskej arbitráži, na základe ktorej Slovensko prišlo o svoje južné územie a odstúpilo ho Maďarsku, Tiso pristúpil k prvému protižidovskému zásahu, ktorý dovtedy nemal v stredoeurópskom priestore obdobu. Historik Eduard Nižňanský na túto tému publikoval viacero vedeckých štúdií i kapitol v publikáciách, v ktorých sa odvoláva na dostatok relevantných dokumentov.¹⁷ Vo svojich prácach uvádza, že bezprostrednou reakciou slovenskej autonómnej vlády na prvú Viedenskú arbitráž, čo bola prvá nespochybniteľná zahraničnopolitická porážka Tisovej vlády, bolo označenie Židov za vinníkov tohto stavu a ich následné deportovanie na územie, ktoré po prvej Viedenskej arbitráži začalo Maďarsko od 5. novembra 1938 obsadzovať. Tiso tam nechal deportovať približne 7 500 zväčša nemajetných Židov z celého Slovenska. Maďarská strana ich však odmietla prijať a zhromaždených Židov začali odvážať späť na slovenskú hranicu. Nepohodlní Židia sa tak ocitli na slovensko-maďarskej hranici. Na „území nikoho“ postupne vznikli dva tábory: v Miloslavove neďaleko Bratislavy a vo Veľkom Kýre pri Nitre. Z hľadiska témy pokladám za zásadný postoj predstaviteľov Židovskej ústrednej úradovne, ako aj druhej židovskej organizácie, Ústrednej kancelárie autonómnych ortodoxných židovských náboženských obcí, ktoré na novembrové deportácie Židov reagovali vcelku rozumne. Nezávisle od seba navštívili predsedu vlády Jozefa Tisa, aby intervenovali za prepustenie vyhnaných Židov.¹⁸ Ortodoxní tak urobili 29. novembra 1938 a zástupcovia Židovskej ústrednej úradovne 4. decembra 1938. Zachoval sa list ortodoxnej židovskej náboženskej obce adresovaný ministerskému predsedovi J. Tisovi so žiadosťou o možnosť návratu deportovaných Židov. Okrem iného sa v ňom píše, že ľudia sú už dva týždne premiestňovaní z miesta na miesto, momentálne ich odsunuli naspäť k hraniciam Slovenska. Nachádzajú sa vo veľmi zlej situácii, mnohí z veľkej zimy ťažko ochoreli. V Miloslavove je umiestnených 302 Židov, z toho 120 mužov, 77 žien a zvyšok sú deti

17 NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Nacizmus, holokaust, slovenský štát*. Bratislava : Kalligram, 2010, s. 45 a iné. Nielen v tejto publikácii autor uvádza, že 4. novembra 1938 J. Tiso po stretnutí s policajným riaditeľom a prezidiálnym šéfom ministerstva vnútra skorigoval svoje rozhodnutie týkajúce sa deportácií nemajetných Židov a deportovaní mali byť len Židia bezdomovci „a Židia, ktorí nemajú domovské právo v obci, kde sa zdržujú, nech sú urýchlene vypovedaní do ich domovských obcí.“ NIŽŇANSKÝ 2001, s. 48.

18 NEUMANN 1956, s. 18.

rôzneho veku, dokonca aj dojčatá. Zaujímavé sú aj ďalšie údaje: z celkového počtu je 17 občanov zo Slovenska, 30 pochádza z Podkarpatskej Rusi (v origináli citátu ako: „aus der Karpatoukraine“), 22 ľudí z Poľska, 28 z Nemecka, 167 ľudí je bez štátnej príslušnosti. Podobná situácia je vo Veľkom Kýre – z 344 deportovaných je 132 mužov, 73 žien a 139 detí. Ortodoxní J. Tisovi navrhli niekoľko možností. V prípade, že by sa vrátili do svojich domovov, postarajú sa o ubytovanie, stravu aj lekárske vyšetrenie.¹⁹

Medzi oboma židovskými deputáciami u J. Tisa, teda 2. decembra 1938, uverejnili *Židovské noviny* slovami O. Neumanna postoj Židovskej ústrednej úradovne. Neumann v ňom prejavil znepokojenie i súcit s tými, čo boli internovaní (deportovaní) v spomenutých táboroch: „Obyčajne sa nám predstavuje pojem Zem nikoho ako nevinný kus poľa, lesa alebo lúky, ako priekopa pri hradskej, kus voľnej prírody, pravda ľudskej zvrôle uzavretej kolom dokola neviditeľnými hranicami. A tento obyčajne nepatrný kus krajiny dostáva svoj krutý význam až v okamihu, keď tragika udalostí zoženie sem násilne ľudí, ktorí náhlou skutočnosťou, že sa na tejto pôde nachádzajú, sú biľagovaní ako ľudia bez domova a stávajú sa tými ľuďmi bez práva a bez ochrany. Byť bez domova a v zemi nikoho uzavretí len mračnami nad sebou a bodákmi, možno i ostnatým drôtom vôkol, je zaiste najhroznejším osudom, najkrutejším trestom, ktorý dnes môže stihnúť človeka [...] Videli ste už niekedy osud tých nešťastných ľudí v tábore, v zemi nikoho, bez toho, aby ste neboli dojatí v hĺbke svojej duše? Kde sú nútení žiť ľudia preto, lebo je ich jedinou vinou že sú Židmi? [...] V mene ľudskosti musíme pozdvihnúť hlas za týchto nešťastných bratov a apelovať na srdcia všetkých, ktorí ešte nestratili posledný cit pre ľudské strasti a ľudské utrpenia!“²⁰

Po mnohých intervenciách sa židovským organizáciám podarilo dosiahnuť kompromis. Na základe rozhodnutia Krajinského úradu z 8. decembra 1938 bolo povolené Židom, ktorí sa nachádzali v spomenutých dvoch táboroch, vrátiť sa do miest, odkiaľ boli deportovaní. Tiso, ako píše aj Nižňanský, už v novembri 1938 sledoval svoju antisemitskú líniu, ktorá mala korene v autochtónnom katolíckom antisemitizme.²¹ Reprezentanti Židovskej ústrednej úradovne, ale aj iných židovských organizácií mohli však už v tomto období sledovať vývoj Tisovej antisemitskej politiky, s ktorou boli v podstate po prvýkrát konfrontovaní. Podcenili však vážnosť situácie, ktorá ich mala varovať pred budúcimi atakmi zo strany Tisovej vlády.

V snahe byť nápomocní pri riešení problémov si zástupcovia židovstva dostatočne neuvedomili, že Tisova autonómna vláda a jej štátostrana nepokladali Židov za politických partnerov, s ktorými by rokovali o dôležitých otázkach, a nejavili teda ani záujem s nimi spolupracovať s výnimkou vystáhovania Židov do Palestíny. Jozef Tiso to potvrdil aj 8. februára 1939 v rozhovore so spravodajcom Židovskej telegrafnej agentúry, ktorý poskytol už po deportáciách nepohodlných Židov

19 Pozri: HUTZELMANN, Barbara – HAUSLEITNER, Mariana – HAZAN, Souzana. *Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 1933 – 1945. Slowakei, Rumänien und Bulgarien*. 13. Oldenbourg : Valter de Gruyter, 2018, dokument č. 7, s. 129 a n.

20 V mene ľudskosti! In *Židovské noviny*, roč. 1, č. 23, 2. decembra 1938, s. 1. Pozri tiež: HUTZELMANN – HAUSLEITNER – HAZAN 2018, dokument č. 5, s. 125.

21 NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte*. Prešov : Universum, 1999; NIŽŇANSKÝ 2010 a iné.

na Maďarmi obsadené územie. V odpovedi na otázky Jozefa Fränkela uviedol, že: „Otázka židovská sa bude riešiť spravodlivo, sociálne a ľudsky [...] slovenská vláda venuje pozornosť vystáhovalectvu Židov do Palestíny. Je to jasné aj zo schválenia transferu a vystáhovalieckého plánu dr. S. E. Soskina.“²² Aké je pozadie tohto vyjadrenia? Tiso sa ešte začiatkom novembra 1938 stretol s generálnym riaditeľom Palestínskeho kolonizačného úradu Seligom E. Soskinom, ktorý mu predložil plán emigrácie európskych Židov do Palestíny.²³ Plán mal umožniť židovským záujmom vystáhovať sa zo Slovenska a založiť si novú existenciu na novom území bez toho, aby nastal odlev kapitálových hodnôt zo Slovenska. O spomínaných návrhoch rokovala aj Ministerská rada, ktorá poverila Ministerstvo hospodárstva tento problém rozpracovať do detailov. Prvé rokovanie Poradného zboru pri Ministerstve hospodárstva sa zaoberalo „riešením židovskej otázky“ z hľadiska slovenského podnikania, ako aj zabezpečením poriadku a pokoja vo verejnom podnikaní a účasťou súkromného kapitálu na hospodárskej prestavbe Slovenska. Porada vyzvala na „premyslené etapové a evolučné riešenie týchto naliehavých problémov, ktoré zaistia želatelný rozmach slovenského národného hospodárstva“.²⁴ Historici, zaoberajúci sa touto problematikou, sa zhodujú v názore, že Soskinov vystáhovaliecky plán sa nerealizoval.

„Doba je vážna!“

Jedným z dôkazov lojality Židovskej ústrednej úradovne a jej zástupcov k novému režimu boli voľby do snemu Slovenskej krajiny. Pri kročení k urnám pokladali Židia za veľkú zodpovednosť a za prejav občianskej povinnosti. Vo vyjadreniach Židovskej ústrednej úradovne k tejto dejinnej udalosti sa uvádza, že Židia nikdy nestáli bokom a ani v posledných radoch, keď išlo o plnenie občianskych povinností. Preto v záujme budúcnosti krajiny aj židovskej komunity bolo nanajvýš potrebné zúčastniť sa volieb a spečatiť tak túžbu prispieť k zdarnému vývoju Slovenska. *Židovské noviny* preto uverejnili výzvu, ktorou apelovali na svedomie každého, komu záležalo na prosperite krajiny.

„Židia! Vážna je doba, v ktorej prikróčíte k urnám. Na každom z Vás leží veľká a ťažká zodpovednosť v chvíli, keď vykonávajú najhlavnejšie občianske právo a najsvätejšiu občiansku povinnosť, dáte výraz svojmu presvedčeniu.

Treba si uvedomiť, že len v pozitívnej práci a v pozitívnom postoji k záujmom Slovenska môže záležať náš príspevok k zdarnému vývoju našej vlasti.

Volí sa prvý Slovenský Snem. Počítajú sa nielen hlasy, ale tiež počet osôb, ktoré vykonali svoju občiansku povinnosť. Výsledok tohto počítania bude merítkom, či obyvateľstvo Slovenska pochopilo význam historickej chvíle a či je nadostač vyspelé, aby vládu svojich vecí si upravilo podľa vlastného, dobre uváženeho záujmu.

22 FABRICIUS – HRADSKÁ 2007, dokument č. 46, s. 64.

23 Židia do Palestíny! In *Slovák*, roč. 20, č. 256, 10. novembra 1938, s. 4.

24 Prvé rokovanie Poradného zboru pri Ministerstve hospodárstva. In *Slovák*, roč. 20, č. 259, 13. novembra 1938, s. 2.

My Židia sme nikdy nestáli v posledných radoch, keď išlo o konanie občianskych povinností. I teraz dokážeme, že vec slovenského národa, s ktorým dlhé stáročia spolunažívame, je naším najsvätejším a najhlavnejším zákonom.

Preto ukážme a dokážme, že i v týchto pohnutých časoch sme správne pochopili zmysel dejín.

Dostavíme sa všetci k voľbám a pri tomto slávnostnom akte odovzdáme svoj hlas za slovenský národ, za zdarný vývoj našej vlasti, za Slovenský Snem, za štátnosť Slovenska jako prejav nášho želaní a našej viery, že všetky problémy, ktoré Slovenský Snem bude riešiť, vyrieši spravodlivo a k dobru nášho štátu.²⁵

V súlade s touto proklamáciou Židovská ústredná úradovňa vyzývala, aby sa Židia volieb masívne zúčastnili a na otázku „Chcete nové slobodné Slovensko?“ odpovedali kladne. Židia sa pred voľbami vo svojich vyjadreniach nepretržite odvolávali na podmienku pokojného spolunažívania majority so židovskou minoritou, teda na rešpektovanie práva slovenského národa, voči čomu sa žiadny predstaviteľ židovskej komunity neohradil, ale za predpokladu, že sa budú rešpektovať aj najzákladnejšie a prirodzené ľudské práva Židov.

Parlamentné voľby, tak ako sa 18. decembra 1938 uskutočnili, znamenali koniec veľmi krátkeho obdobia parlamentnej demokracie na Slovensku. Voľby charakterizovala jednotná kandidátka, vybičovaná protižidovská kampaň, oddelené volebné miestnosti, osobitné volebné urny pre Židov, asistencia gardistov, ktorí sledovali, kto ako volí.²⁶

Slovenskí Židia aj napriek tomu, že na odporúčanie židovskej úradovne svorne hlasovali kladne, nemali v slovenskom sneme žiadne zastúpenie. Na otázku prečo tomu tak je, J. Tiso v rozhovore so spravodajcom Židovskej agentúry uviedol, že Židia (uviedol počet 87-tisíc) mali príležitosť podať si vlastnú židovskú kandidátku, avšak neurobili tak. Na margo židovskej kandidátky dokonca uviedol, že delegácia slovenských Židov, ktorá na jednej strane zdôrazňovala svoju lojalitu k slovenskej vláde, na stretnutí s ním nepožadovala svoje zastúpenie v slovenskom sneme.²⁷ Dôvody, prečo nepostavilo slovenské židovstvo svojho kandidáta, dostatočne nevysvetlili ani samotní najvyšší predstavitelia židovskej komunity, hoci mali dostatok príležitostí analyzovať priebeh volieb a ich výsledky. Zmienku o tom nepriniesli ani Židovské noviny, ktoré aj napriek svojmu vplyvu na formovanie vedomia židovskej populácie upriamili svoju pozornosť skôr na povolebné obdobie, teda na nastávajúce budovanie krajiny, aj keď bez židovského zástupcu v slovenskom sneme.

²⁵ *Židovské noviny*, roč. 1, č. 25, 16. decembra 1938, s. 1.

²⁶ Bližšie pozri: NIŽŇANSKÝ, Eduard. Voľby do snemu Slovenskej krajiny roku 1938. Dostupné na internete: <http://www.dejiny.sk/Whois/Nizn/Articles%2017.htm>.

²⁷ FABRICIUS – HRADSKÁ 2007, dokument č. 46, s. 64. Denník *Slovák* v tejto súvislosti uviedol, že svoje zastúpenie v slovenskom sneme nemá 87-tisíc Židov. Tento číselný údaj prebrali aj ďalšie slovenské periodiká, ktoré sa týmto problémom zaoberali a odcitovali vyjadrenie J. Tisa. Historik I. Kamenec, citujúc uvedený rozhovor J. Tisa s Jozefom Fränkelom, uvádza počet 89-tisíc židovských občanov, čo zodpovedá počtu Židov žijúcich na Slovensku. KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. Bratislava : Archa, 1991, s. 37.

V súvislosti s voľbami sa spomínajú osobitné volebné urny pre židovských voličov. Po voľbách ich J. Tiso v denníku *Slovák* odôvodnil nasledovne: „*Vynikajúci židovskí činitelia pred voľbami žiadali pre židovských voličov osobitné urny. Kde to bolo možné, splnila sa ich žiadosť a oni sa osvedčili za nové a šťastné Slovensko. Nové Slovensko pristúpi iste k vybaveniu židovskej otázky, ale k vybaveniu zákonitému, v čom znovu len vyhovie žiadosti Židov, ktorí sa nevzpierajú definitívnemu vyriešeniu svojho problému.*“²⁸ Tiso sa vzápätí dotkol aj židovského kapitálu. Jeho spravodlivé rozdelenie a využitie v službách celku (štátu, K. H.) pokladal za nevyhnutné a naliehavé, pričom očakával, že židovská strana túto situáciu, resp. požiadavku pochopí.

Hlavný rabín Hugo Stránsky aj napriek tomu, že Židia nemali v sneme svojho legitímneho zástupcu a svoj hlas odovzdali jedinej politickej strane, čím sa stali súčasťou takmer 1,3 milióna platných hlasov, prirovnal existenciu snemu k výraznej konsolidácii pomerov a za významnú udalosť v celoeurópskom rozsahu. Základ tejto – podľa rabína – novej štátnej tvorby mal byť nielen národný, ale aj náboženský. „*A práve preto sa aj nás Židov ako náboženskej menšiny dotýka nová tvárnosť slovenskej krajiny.*“²⁹ Väčšina židovských rodín už bola v tom čase zakorenená do slovenského prostredia a aj židovská mládež sa preorientovala a zrástla so slovenskou kultúrou. Znova a až priveľmi optimisticky vyzneli rabínove slová o tom, že aj židovský ľud sa vyslovil za príchod novej vlády. „*Prebojovala sa rozvaha a rozumnosť. V tomto duchu sa dnes schádza nový slovenský snem [...] Upierame svoje zraky na tento snem v nádeji, že budú uskutočňované prejavy kresťanskej lásky a spravodlivosti, toľkokrát aj na nás adresované.*“³⁰ V atmosfére lojality a s neskrytým optimizmom sa vyjadroval aj O. Neumann, čo možno pripísať nielen jeho predstavám o vzájomnom rešpektovaní, ale aj dôvere k slovenskému snemu. V nastupujúcom období sa však mohol viackrát presvedčiť o tom, že vzájomné rešpektovanie je v podstate len jednostranné želanie, ktoré nestálo na reálnych základoch.

Vrcholní predstavitelia Židovskej ústrednej úradovne, ktorí verejne vyjadrovali podporu vláde i snemu, s napätím (a či s nádejou?) očakávali príhovor ministerského predsedu J. Tisa na druhej schôdzi snemu 21. februára 1939. Tiso sa v ňom viackrát odvolával na historickú úlohu slovenského národa pri budovaní nového štátu, na národný svojráz slovenského národa, po stáročiach si budujúci svoj štát, ktorý nemá byť šovinistický, neznášavý a práva iných národov nerešpektujúci štát. To, čo podľa Tisa znepokojovalo slovenských Židov, nesúviselo s protižidovskými opatreniami slovenskej vlády, ale obávali sa toho, že rovnaké opatrenia uplatňované v Nemecku po nástupe Adolfa Hitlera k moci sa budú zavádzať aj na Slovensku. Tiso tieto obavy nijako nerozplynul. Skôr naopak. Židovská otázka bola pre neho otázkou medzinárodnou, pretože sa ňou zaoberali všetky národy,

28 Slovenský snem bude mať 63 poslancov. In *Slovák*, roč. 20, č. 289, 23. decembra 1938, s. 1.

29 *Židovské noviny*, roč. 2, č. 3, 20. januára 1939, s. 1.

30 Tamže, s. 2.

mala sa riešiť aj na Slovensku. V prejave na zasadaní snemu preto uviedol, že: „Je dôkazom zrelosti nášho národa, že slovenský národ napriek všetkým povzbudeniam vyčkal zákonné vyriešenie židovskej otázky a ubezpečujem slovenský národ, že pri riešení židovskej otázky nebudeme mať pred očami nič iného, ako záujem slovenského národa.“³¹

Snemovanie v Žiline

Zásadným medzníkom v ďalšej existencii židovskej úradovne bol zjazd Židovskej ústrednej úradovne pre Krajinu Slovenskú. Konal sa 22. januára 1939 v Žiline, teda mesiac pred druhým zasadáním slovenského snemu. Pozvanie na zjazd dostali zástupcovia viacerých židovských organizácií vrátane zväzov náboženských obcí, krajinské organizácie Agudat Jisrael³² (ortodoxná organizácia, ktorá však podporovala sionizmus), Achduth, spolok vysokoškolákov, Brith Trumpeldor, čo bola organizácia židovských skautov, sionistická organizácia Hebrejský jazykový a školský spolok pre Slovensko, záchranná organizácia HICEM, Palestínsky úrad, ďalej Hechaluz, športový klub Makabi, Zväz slovenských Židov, ale aj židovská ženská organizácia WIZO, ktorá mala na Slovensku významné postavenie, a ďalšie organizácie. Svojou prítomnosťou potvrdili záujem zjednotiť slovenské židovstvo, a to aj napriek tomu, že vzájomná nezlučiteľnosť ideí sa už dlhodobo podpisovala pod polarizáciu slovenského židovstva. Židovská verejnosť očakávala, že zjazd dá návod na riešenie problémov, pochybností aj otázok, s ktorými v komunite denne zápasili. Vedúci predstavitelia úradovne však priznali, že do Žiliny neprišli s programom riešiť židovskú otázku na Slovensku v tom zmysle, že si zvolia panický odchod domov bez toho, že by sa dopracovali k nejakému riešeniu. Veľký význam pripisovali nielen tvorbe a rozvíjaniu morálnych a duševných hodnôt, ale aj zaradeniu Židov do hospodárskeho života. Netajili sa tým, že sa spoliehajú na pochopenie slovenskej vlády, ktorá by im mala umožniť pôsobiť aj v tejto oblasti.³³ Pripomenuli, že židovský podnikateľ je schopný a ochotný urobiť všetko, čo mu jeho schopnosti dovoľujú, ale zároveň sa treba zbaviť stereotypného názoru o finančnej zdatnosti Židov, čo nie je nič iné ako vplyv židovského podnikateľského ducha. Vyslovili vôľu slovenského židovstva dať všetky duchovné aj hmotné prostriedky do budovania novej slovenskej spoločnosti.

Zjazd, ktorý sa niesol v duchu lojality k novej vláde (delegáti vyslovili jednotnú vôľu slovenského židovstva dať všetky svoje hmotné aj duchovné prostriedky do služieb budovania Slovenska), zaznamenal nezanedbateľný pozitívny výsledok: Delegáti zjazdu totiž uznali Židovskú ústrednú úradovňu za jedinú reprezentant-

31 FABRICIUS – HRADSKÁ 2007, dokument č. 48, s. 69 a n. To, že židovská otázka sa chápala ako medzinárodný problém, deklarovali aj iné periodiká: „O židovskej otázke sa u nás v ostatné dni hovorilo veľa a ako zo správ vysvitá, táto otázka je aktuálna vo všetkých stredoeurópskych štátoch.“ *Slovenský hlas*, roč. 1, č. 240, 20. októbra 1938, s. 1. Dostupné na internete: <http://digitalna.kniznica.info/zoom/24852/view?page=1&p=separate&view=0,0,3424,5107>.

32 Izraelská historička Gila Fatranová uvádza, že z pozvaných organizácií sa zjazdu nezúčastnil jedine Agudat Jisrael. FATRANOVÁ, Gila. *Boj o prežitie*. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 2007, s. 23.

33 Slovenská vláda mala už v tomto období so židovskou komunitou iné úmysly. Pozri: Štát musí vyradiť Židov z hospodárskeho a verejného života. In *Slovák*, roč. 26, č. 34, 10. februára 1939, s. 1.

ku Židov na Slovensku, čo tiež nebolo jednoduchým procesom. Na zjazde totiž zazneli aj hlasy, aby sa prítomní zástupcovia ortodoxných Židov obrátili na všetky kruhy ortodoxie s výzvou, aby sa zasadili za úplnú jednotu židovstva na Slovensku a aby túto tendenciu deklarovali vstupom do (sionistickej) Židovskej ústrednej úradovne. Splnenie tejto vízie by bolo zaiste prekvapením, pretože ešte pred žilinským zjazdom vedenie ortodoxných Židov nebolo ochotné pripustiť inú alternatívu než odmietat' kooperáciu s ostatnými organizáciami. Boli presvedčení o správnosti svojho rozhodnutia s nikým nespolupracovať, a naopak, všemožne organizovať zánik ŽÚÚ. Sionisti však mali problém aj s vedením zväzu Ješurun, teda Zväzom židovských náboženských obcí, ktorých nepresvedčili o správnosti svojej politiky. Ako problematický sa ukázal predseda zväzu Ješurun Arpád Kondor, ktorý dostatočne nepochopil podstatu problematického vzťahu ortodoxného vedenia k židovskej úradovni a spojil sa s ortodoxným Izidorom Pappenheimom. Rivalita, názorové rozkoly medzi ŽÚÚ a ortodoxnými spôsobili dlhotrvajúce napätie, ktoré malo vyriešiť niekoľko vzájomných stretnutí s cieľom dosiahnuť kompromis. Pochopiť problém neochoty ortodoxných proti pripojeniu k ŽÚÚ si však vyžaduje samostatný výskum histórie Agudat Jisrael, a to od zjazdu ortodoxných židovských náboženských obcí, ktorý sa konal začiatkom decembra 1919 v Bratislave.

Spomínaný žilinský zjazd sa napriek prvotným obavám, ktoré vyvolala výzva predsedu krajinskej ortodoxnej organizácie I. Pappenheima, aby jednotlivé obce bojkotovali žilinský zjazd, sa napokon konal v duchu zjednotenia, čo sľubovalo koniec politikárčenia. Vyjadrenie popredného funkcionára ŽÚÚ E. Wintersteina o tom, že len jednotné židovstvo na Slovensku bude spolupracovať na výstavbe Slovenska, vyvrcholilo v konštatovaní, že dohoda s ortodoxiou sa stala v zásade skutočnosťou,³⁴ vďaka čomu získala Židovská ústredná úradovňa mandát na to, aby slovenských Židov zastupovala v rokovaní s úradmi. Obsiahla rezolúcia žilinskej konferencie o. i. vyjadrila presvedčenie, že „*úprava otázok týkajúcich sa budúceho slovenského národa so židovským občianstvom na Slovensku bude sa diať na základe spravodlivosti a kresťanskej lásky k blížnemu*“.³⁵ Realita, ktorá nastala dva mesiace po zjazde, bola jednoznačnou odpoveďou na to, akým smerom sa uberala spravodlivosť a kresťanská láska k blížnemu. Aj preto sa všetky aktivity ŽÚÚ sústredili na problémy, ktoré boli dôsledkom vnútropolitického i medzinárodného vývoja vrátane vládnej protižidovskej politiky. Prioritou sa stalo nielen poskytovanie pomoci židovským utečencom, ktorí prišli na Slovensko zo susedných štátov, ale aj nezamestnanosť v súkromnom sektore, v priemysle a slobodných povolaniach. Odporúčania nájsť si novú prácu a zapojiť sa tak do budovania priemyslu i poľnohospodárstva, sa viac-menej javili ako volanie o pomoc. Preto sa začali pripravovať rekvalifikačné kurzy, budovali sa rozličné preškolovalie centrá, čo Židovská ústredná úradovňa koordinovala s každou židovskou náboženskou obcou.

34 Zo zjazdu. In *Židovské noviny*, roč. 2, č. 4, 27. januára 1939, s. 1. Toto vyjadrenie bolo však viac želaním ako realitou – pozn. aut.

35 Rezolúcie žilinskej konferencie. In *Židovské noviny*, roč. 2, č. 4, 27. januára 1939, s. 4.

Preškoľovanie v záujme vystáhovania

Na čoraz nepriaznivejšiu situáciu slovenských Židov po vyhlásení autonómie predstavitelia Židovskej ústrednej úradovne komunity zareagovali organizovaním dobrovoľnej emigrácie do Palestíny a iných štátov, ktoré boli ochotné poskytnúť slovenským Židom azyl i pracovné uplatnenie. Predovšetkým nemajetní Židia tak nepriamo reagovali aj na slová J. Tisa, ktorý deklaroval záujem slovenskej vlády o ich vystáhovanie zo Slovenska. Možnosť vystáhovať sa využilo niekoľko tisíc Židov, ktorí boli odkázaní na pomoc zahraničných záchranných organizácií. Šancu mali predovšetkým fyzicky aj psychicky zdatní jedinci a absolventi preškoľovacích kurzov na povolania potrebné na prácu v cudzine. Zachránili sa tak pred deportovaním do koncentračných táborov v okupovanom Poľsku a celkom iste aj pred smrťou v plynových komorách.

Vystáhovanie židovských občanov organizačne patrilo do kompetencie Židovskej ústrednej úradovne pre Slovensko, ktorá už od svojho vzniku skúmala možnosti vystáhovania. Židovská úradovňa prijala podmienky platné pre všetky štáty, ktoré organizovali vystáhovanie Židov zo svojho územia. Platilo, že vystáhovalec do ktoréhokolvek štátu pre nemajetných Židov vo veku do 35 rokov bolo podmienené patričnou duševnou a fyzickou prípravou, ktorá bola nevyhnutná na okamžité zaradenie do vystáhovaleckého poradovníka. Príprave na vystáhovanie zo Slovenska slúžili prípravné tábory, rozličné prevrstvovacie (preškoľovacie) kurzy, do ktorých sa prijímali iba osoby, ktoré svojou telesnou zdatnosťou zabezpečovali úspešný priebeh celej akcie. Nevyhnutnou podmienkou prijatia do tohto procesu bol starostlivý výber jedincov nielen z vekového hľadiska, ale aj z hľadiska výberu povolania. Kým v zámorských krajinách sa uplatňovali viac remeselníci, v Palestíne išlo predovšetkým o poľnohospodárske práce, ktoré zabezpečovali nielen prechodné uplatnenie, ale aj trvalú prácu, vďaka čomu sa vystáhovanci mohli vyhnúť počiatočným problémom spojeným s chudobou. Keďže od zastupiteľských úradov poskytujúcich možnosť vystáhovať sa prichádzali nové a nové smernice, v Ústrednej židovskej úradovni sa sústredili na organizovanie preškoľovania na základné remeslá, s ktorými sa dalo uplatniť všade na svete a ktoré by mali byť poľahčujúcou okolnosťou pri získaní povolenia na vystáhovanie. Aby sa však mohli vytvoriť podmienky na fyzické prevrstvovanie (na zámočníkov, murárov, obuvníkov, krajčírov atď.), bolo treba prispôbiť sa aj psychicky, pretože situácia slovenských Židov sa po októbri 1938 podstatne zhoršila, a len duševne odolní jedinci boli schopní tomuto čeliť. Celková nepriateľská atmosféra a antisemitské prejavy spôsobili, že otázka vystáhovania zo Slovenska bola pre mnohých primárnou otázkou, ktorou by vyriešili svoju budúcu existenciu. Preto sa organizované preškoľovacie kurzy stretali s veľkým záujmom najmä v radoch židovskej mládeže. Zabezpečovali pružné prispôbovanie sa novým podmienkam na život v budúcej domovine, teda v Erec Israel. ³⁶

36 Bližšie pozri: MEŠKOVÁ HRADSKÁ, Katarína. Vyhnaní, alebo emigranti? Vystáhovalecké akcie zo Slovenska po vzniku autonómneho Slovenska. In MICHÁLEK, Slavomír a kol. *Obraz a odraz osobnosti modernej doby*. Bratislava : VEDA, 2019, s. 253-267.

Židovská ústredná úradovňa mala k dispozícii Židovské noviny, no členov komunity informovala o svojich aktivitách aj prostredníctvom obežníkov. Posledný z nich vyšiel v júli 1940 a obsahoval informácie o protižidovských nariadeniach a zákonoch vrátane arizácie židovského majetku, o pripravovaných programoch vystaňovania zo Slovenska i o možnostiach rekvalifikačných kurzov s praktickými radami, ktoré reagovali na zhoršené podmienky, v ktorých sa slovenskí Židia ocitli. Otázkou je, či v tom čase aktuálne i nastupujúce protižidovské opatrenia boli dôvodom na to, že židovská ortodoxia prehodnotila svoje rozhodnutia a prejavila ochotu so sionistami napokon aj spolupracovať, hoci s veľkými výhradami a s pocitom rozčarovania na oboch stranách. Večný boj ortodoxných so sionistami, počas ktorého ani jedna strana nebola ochotná prekročiť svoj vlastný tieň, sa prejavil aj v posledných dňoch existencie Židovskej ústrednej úradovne na začiatku septembra 1940, keď sa už vedelo o tom, že vznikne, resp. že bude štátom nanútená ďalšia židovská organizácia, ktorej členmi museli byť povinne všetci židovskí občania.

Z hľadiska dnešného poznania by bolo možné (veľmi zjednodušene) uviesť, že existencia Židovskej ústrednej úradovne nemala nejaký osobitný význam. Aktivity, ktoré organizovala napríklad v oblasti kultúry a vzdelávania, mohli totiž vykazovať, a do istej miery tak aj robili, ostatné židovské organizácie, pokiaľ neboli úradne rozpustené. Treba však brať do úvahy, že v čase svojho krátkeho pôsobenia ŽÚÚ nebola ešte konfrontovaná s neskoršou realitou v podobe tvrdých protižidovských zákonov a nariadení. Preto ju skôr označujem za predvoj budúcej židovskej organizácie, ktorá už musela riešiť úplne iné (rozumej existenčné) problémy židovskej komunity. Za významné pokladám to, že Židovská ústredná úradovňa zastrešovala všetky v tom čase pôsobiace židovské organizácie. Na druhej strane snaha za každú cenu zjednotiť sionistov s ortodoxnými sa ukázala ako náročný dlhodobý proces a nie vždy úspešný. Zakladateľmi Židovskej ústrednej úradovne boli väčšinou členovia niekdajšej Židovskej strany, sionisti, ktorí sa usilovali nájsť istú alternatívu k spôsobu komunikácie ortodoxných Židov s predstaviteľmi vládnucej politickej strany. Mienili tak robiť prostredníctvom legitímneho politického boja, ktorý bol založený predovšetkým na zásade rešpektovania ľudských práv. Ich politická práca však nezriedka vyvolávala prehnaný optimizmus, s čím sa do istej miery možno iba čiastočne stotožniť, resp. chápať to ako primeranú reakciu na situáciu. Reprezentanti Židovskej ústrednej úradovne boli totiž zväčša príslušníkmi mladšej generácie. Spomedzi nich bol najstarší O. Neumann, ktorý mal v tom čase 45 rokov, kým ostatní boli zhruba o desať rokov mladší. Boli to intelektuáli, ktorí si vážili hodnoty demokratického zriadenia prvej ČSR, boli plní energie a odhodlania podporiť pre židovskú komunitu pozitívne politické zmeny. Na druhej strane treba uviesť, že v čase svojho pôsobenia sa nachádzali v inej situácii, nemali ešte natoľko zviazané ruky protižidovskými nariadeniami ako ich nasledovníci v Ústredni Židov. Tú naoktrojovala vláda tri týždne po rozpustení

Židovskej ústrednej úradovne.³⁷ Prostredníctvom Ústredného hospodárskeho úradu sa nová židovská centrála stala nástrojom vládnych orgánov, ktoré prevzali kontrolu nielen nad ňou, ale v podstate nad celou židovskou komunitou.

37 Židovská ústredná úradovňa bola rozpustená 3. septembra 1940, Ústredňa Židov bola založená 26. septembra 1940. Bližšie o tom pozri: HRADSKÁ, Katarína. *Holokaust na Slovensku 8. Ústredňa Židov (1940 – 1944). Dokumenty*. Bratislava : Klemo, 2008.

Cituj:

MEŠKOVÁ HRADSKÁ, Katarína. Vznik a činnosť Židovskej ústrednej úradovne. In *Forum Historiae*, 2019, roč. 13, č. 1, s. 116-130. ISSN 1337-6861. DOI: <https://doi.org/10.31577/forhist.2019.13.1.8>

...

PhDr. Katarína Mešková Hradská, PhD.
Oddelenie novších dejín
Historický ústav SAV
P. O. Box 198
Klemensova 19
814 99 Bratislava
Slovenská republika
histrad@savba.sk